

АКАДЕМІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ І ЖУРНАЛІСТОК

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА МАС-МЕДІА В УКРАЇНІ

Збірник конспектів лекцій. Частина 2

УДК 007:[342.732+070.133: 174]

ББК 76.01

Авторський колектив: Белінська І., Боровик А., Вялкова І., Годунок З., Доценко М., Єрмакова І., Іванова І., Іванова О., Іванюха Т., Івашук А., Колупаєва О., Кондрико А., Мединська О., Мельничук Ю., Мельнікова Ю., Нестеренко О., Печончик Т., Поліха Л., Попович Ю., Прокопенко Н., Ребрей Г., Сащук Т., Синоруб Г., Соломахін А., Тулузакова О., Тяпкіна Н., Фінклер Ю., Чернявська Л., Шендеровський К., Ярьсько К.

За загальною редакцією: Виртосу І., Шендеровський К.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 7 від 10 лютого 2020 року).

Видання здійснено в межах спеціальної програми стажування та підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики», яку реалізовував Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка та Центр прав людини ZMINA за фінансової підтримки Програми Розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії.

П68 Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 2: Збірник конспектів лекцій [Тексти] / Авт. кол. – За ред. Виртосу І., Шендеровського К. – Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – СТОРІНОК

Друга частина збірника лекцій «Права людини та мас-медіа в Україні», як і перша (2018), стане в нагоді викладацькій спільноті та студентству факультетів та кафедр журналістики. Нові лекційні теми – це нові можливості для вдосконалення журналістської освіти та саморегулювання медіапрацівників на цінностях прав людини.

Це спеціальне видання підготовлено в межах реалізації спеціальної програми стажування та підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики».

Погляди, висловлені в публікаціях, належать авторам і не обов'язково відображають позицію ініціаторів програми. Збірник загалом або окрему його частину (конспект лекції) може використати будь-який вищий навчальний заклад підготовки за журналістським фахом або будь-яка медіаорганізація для підвищення кваліфікації журналістів та журналісток, які в своїй роботі опираються на цінності прав людини. В електронному форматі тексти доступні на сторінці «Лекції викладачів» ресурсного хабу Інституту журналістики «Права людини та медіадіяльність» за посиланням <http://labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/>

УДК 007:[342.732+070.133: 174]

ББК 76.01

© Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2020

© Науково-методична комісія з журналістики та інформації, 2020

ЗМІСТ

Звернення до читачів і читачок 5

Печончик Тетяна. Проблеми висвітлення коронавірусної інфекції в українських медіа: етичний аспект 7

КОЛИ В ЦЕНТРІ УВАГИ – ЛЮДИНА

Попович Юлія. Права людини та кримські татари 23

Іванюха Тетяна. Права дитини на основі британського досвіду висвітлення дитячої тематики: стандарти та медіапрактика Бі-Бі-Сі 33

Чернявська Людмила. Права дитини та родина: провідні ідеї, правила та рекомендації щодо підготовки журналістських матеріалів 38

Поліха Леся, Соломахін Андрій, Ребрей Ганна. Права дитини у фокусі освіти та медицини: відкриті та нові теми для медіа 47

Іванова Ірина. Права людини та учасники бойових дій, їх родини: рекомендації щодо висвітлення в медіа 58

Прокопенко Наталія. Висвітлення проблеми ВІЛ/СНІДУ в медіапросторі: етичні та правозахисні аспекти роботи журналіста 66

Фінклер Юрій. Права людини та залежні від алкоголю люди: провідні ідеї, правила та рекомендації щодо підготовки журналістського матеріалу 86

Мельничук Юлія. Права людини та наркозалежна людина: провідні ідеї, правила та рекомендації щодо підготовки журналістського матеріалу 100

Белінська Інна, Шендеровський Костянтин. Становлення та розвиток соціально-правозахисних медіа тем про психічне здоров'я та його порушення 123

Єрмакова Інна, Шендеровський Костянтин, Яресько Катерина. Права людини та бездомні особи: головні інформаційно-комунікаційні смисли 142

Доценко Марія. Права людини, які захищають: журналісти про людей із секс-бізнесу 160

Колупаєва Олена. Висвітлення у ЗМІ прав людини в місцях ув'язнення 174

ЛЮДИНА І СПІЛЬНОТА

Вялкова Ірина. Поліція і права людини: висвітлення в українських медіа 185

Іванова Олена. Суд, громадськість і ЗМІ на захисті прав людини 195

Мединська Олеся, Синоруб Галина, Шендеровський Костянтин. Права людини та людина в інституції: медіафокус на реалізацію соціальних прав людини 204

Тяпкіна Наталія. Права людини та реформування інтернатних закладів для дітей в Україні 224

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЛЮДИНА В ІНСТИТУЦІЇ: МЕДІАФОКУС НА РЕАЛІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Олеся Мединська, доцентка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Галина Синоруб, доцентка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Костянтин Шендеровський, доцент кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Соціальні права людини та медіакомпетентність: як використати потенціал цінностей, ідей, перспектив для формування якісних медіапродуктів? Чому не потрібно боятись медіатемати реалізації в Україні соціальних прав людини? Як вибудовувати професійну медіаучасть у публічних діалогах (на прикладі отримувачів соціальних послуг та пацієнтів медичних інституцій)?

ПЛАН ЗАНЯТЬ

1. Соціальні права людини.
2. Соціальні права людини – клієнта соціальних служб.
3. Соціальні права людини – пацієнта у сфері охорони здоров'я.

1. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ

Соціальні права людини становлять особливу групу прав. Понятійний апарат соціальних прав використовується на кожному кроці в повсякденному житті будь-якої людини в Україні. Але попри загальне використання в суспільстві, офіційні норми та конституційні гарантії, актуальною проблемою є відсутність усталеного підходу до їх трактування. У публічному просторі достатньо поширеними є відповіді, смисли, посилання: *«Держава вам нічого не винна!»*.

Якщо говорити про «покоління» прав людини, то це досить складна тема ^[184], тому що, наприклад, як і раніше, Європейський суд і Комітет ООН із прав людини працюють насамперед із так званим першим поколінням прав – цивільними і політичними (багато з яких називають фундаментальними). Але є ще друге покоління прав – соціальні, економічні та культурні, і третє – екологічні, колективні та ряд інших.

Один із послідовних критиків «соціальних прав» Ф. Хайек, лауреат Нобелівської премії з економіки, називає ці права людини *«найбільшим нетямущим висловом моральної та політичної лексики»*. Вочевидь

¹⁸⁴ Юров А. Вступ до концепції прав людини: навчальний посібник / Посібник підготовлено правозахисною організацією «Центр Громадянських Свобод» в рамках проекту «Підтримка роботи правозахисного хабу для консолідації зусиль громадянського суспільства», що здійснюється за підтримки проекту ПРООН-Україна – «Демократизація та права людини в Україні». К., 2017. С. 33-34.

тому, що будь-яке право людини є явищем соціальним. Правозахисник Андрій Юров зауважує, що «багато загальновизнаних міжнародних інстанцій намагаються не працювати з другим і третім поколінням прав людини. І зовсім не тому, що вважають їх менш значущими! Справа в тому, що соціальні права, як жодні інші, дуже сильно залежать від добробуту держави (у різних країнах є різні можливості для їх реалізації)». Саме тут прихований найскладніший момент, який підриває стандарти прав людини. Мова йде про можливість, з одного боку, кожній державі, зокрема, встановити, що є порушенням соціальних прав людини, з іншого боку, визнати, що соціальні права, хоч і в якомусь сенсі однаково важливі, проте мають свої особливості, і тоді відмовитися поки від «жорстких стандартів» для них і подумати, як їх поступово уніфікувати.

Найбільшим та поширеним збірником закріплених соціальних прав є Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996 р.), ратифікована українською державою в 2006 році та чинна з 2007 року [185], що вміщує тридцять одне соціальне право людини. Хартія передбачає механізм контролю, що базується на підставі національних доповідей держав-учасниць, а також систему колективної скарги, яка дозволяє профспілкам та неурядовим організаціям подавати колективні позови. Європейський комітет із соціальних прав (ECSR) є органом, що відповідає за контроль за дотриманням Хартії в державах, які є її сторонами. Основні права, викладені в Хартії (формат презентації):

Житло:

- доступ до адекватного і доступного житла;
- скорочення числа бездомних; житлова політика, спрямована на всі знедолені категорії;
- процедури щодо обмеження примусового виселення;
- рівний доступ для негромадян до соціального житла і житлових пільг;
- будівництво житла та житлові дотації, пов'язані з потребами сім'ї.

Здоров'я:

- доступне й ефективне медичне обслуговування для всього населення;
- політика, спрямована на попередження захворювань, зокрема, гарантії на здорове навколишнє середовище;
- усунення ризиків професійних захворювань із метою гарантування того, що здоров'я і безпека на робочому місці передбачені законом;
- захист материнства.

Освіта:

- безкоштовна початкова та середня освіта;
- безкоштовні й ефективні служби професійної орієнтації;
- доступ до початкової підготовки (загальна і середня професійна освіта), університетська та неуніверситетська вища освіта, професійне навчання, зокрема, підвищення кваліфікації;
- спеціальні заходи для іноземних громадян;
- інтеграція в школи дітей з інвалідністю;
- доступ до освіти і професійної підготовки для осіб з інвалідністю.

¹⁸⁵ Європейська соціальна хартія (переглянута) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

Зайнятість. Свобода роботи:

- заборона примусової праці;
- заборона на роботу дітей віком до 15 років;
- спеціальні умови праці для дітей від 15 до 18 років;
- право заробляти собі на життя вільно обраним заняттям.

Справедливі умови праці:

- економічна і соціальна політика, спрямована на забезпечення повної зайнятості;
- доступ до роботи для інвалідів;
- справедливі умови роботи щодо заробітної плати та робочого часу;
- захист у разі звільнення;
- захист від сексуального та психологічного переслідування.

Колективні права:

- свобода створення профспілок та організацій роботодавців, щоб захистити економічні та соціальні інтереси; індивідуальна свобода, щоб вирішити, чи до них приєднатися, а чи ні;
- заохочення спільних консультацій, колективних переговорів, примирення та добровільного арбітражу;
- право на страйк.

Правовий та соціальний захист:

- правовий статус дитини;
- поведження з неповнолітніми правопорушниками;
- захист від жорстокого поведження та насильства;
- заборона будь-яких форм експлуатації (сексуальної або іншої);
- правовий захист сім'ї (рівність подружжя в парі і щодо дітей, захист дітей у разі розпаду сім'ї);
- право на соціальну безпеку, соціальне забезпечення та соціальні послуги;
- право на захист від бідності та соціального відчуження;
- догляд за дітьми;
- особливі заходи щодо харчування літніх людей.

Пересування людей:

- право на возз'єднання сім'ї;
- право громадян на виїзд із країни;
- процесуальні гарантії у разі вислання з країни;
- спрощення імміграційних формальностей.

Недопущення дискримінації:

- право жінок і чоловіків на рівне поведження і рівні можливості в галузі зайнятості;

- гарантія для всіх громадян та іноземців, які законно проживають та/або працюють, що всі права, закріплені в Хартії, застосовуються незалежно від раси, статі, віку, кольору шкіри, мови, релігії, переконань, національного походження, соціального походження, стану здоров'я або приналежності до національної меншини;
- заборона дискримінації на основі сімейних обов'язків;
- право людей з інвалідністю на соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

У статті 1 Конституції України [186] проголошено: *«Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»*. Важливим є тлумачення цієї статті (офіційне тлумачення положення статті 1 див. у Рішенні Конституційного Суду № 3-рп/2012 від 25.01.2012): *«Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї...»*. У Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 Конституційний Суд України зазначив, що *«розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави»*.

Продекламувавши соціальні права, українська держава ніби відмовляється від даного зобов'язання. По-перше, бачимо некоректність фрази «кожен має право...», наприклад, «на житло»: якщо в людини житла немає, то й права на нього вона не має! Значить, не кожен має право на житло. По-друге, держава створює можливість для тих громадян, хто має кошти і здатний платити за надане житло. Нереальність придбати житло самотужки більшості громадян України підтверджує невідповідність середньомісячної заробітної плати звичайного українця з цінами на житло. По-третє, формулювання *«держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність...»* не є реальним правом, а лише тільки мрією та декларацією.

Отже, здійснюючи соціальну політику й проголосивши у Конституції і законах соціальні права, держава Україна не може забезпечити їх реальне здійснення. Поясненням тому є декілька причин.

По-перше, на відміну від прав першого покоління, які визначаються як негативні (оскільки реалізація таких прав потребує захисту від втручання держави), соціально-економічні права отримали назву позитивних прав, оскільки вимагають певних активних дій з боку органів держави в інтересах людини. Завдання держави в тому, щоб створювати соціальні програми, вести організаційну та господарську діяльність, яка б дала змогу гарантувати та робити реальними проголошені права.

По-друге, на відміну від прав першого покоління, соціальні права є, як вважають деякі вчені, вже предметом домовленості між суспільством і владою, тому що можливість забезпечення тих або інших соціальних прав залежить від економічного стану держави, зрештою – від ефективності праці самих його громадян. Отже, ступінь реальності прав громадян другого покоління залежить від працездатності самих громадян, а держава повинна лише допомогти громадянам отримати та примножити їхні блага, а разом з цим – і коло прав. Щодо громадян, які з об'єктивних причин не можуть забезпечити себе матеріальним добробутом, а тому і правами, держава має зобов'язання щодо забезпечення цих громадян матеріальним мінімумом. А вже від розміру встановленого державою мінімуму благ залежить рівень реальності прав громадян. І для кожної країни цей рівень різний, тому друге покоління прав людини (соціальні права людини) вважають менш універсальними.

По-третє, соціальні права відрізняються від громадянських і політичних ще й меншою визначеністю і чіткістю формулювань. Фундаментом багатьох соціальних нормативів служать такі достатньо загальні й широкі поняття-

¹⁸⁶ Конституція України (в редакції від 01.01.2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

тя, як «справедливий», «гідний», «задовільний», «розумний» тощо. Поняття ці відбивають дуже мінливі, «поточні» явища, які важко обумовлені в юридичному розумінні.

Соціальні права людини – потужний комплекс принципів і норм, що реалізують широкий спектр суспільних відносин. І в цьому ми вбачаємо головну провідну ідею для медіадіяльності. А актуальність та пріоритетність тематичного наповнення медіаматеріалів обумовлена наступним:

- з одного боку (коли людина має достатні засоби та ресурси для свого фізичного існування), тим, що соціальні права людини зумовлюють усі інші права та свободи (особисті, політичні, культурні, економічні та екологічні), дозволяють особі формувати сенс та ціннісне значення прав людини лише за умови, коли вона має достатні засоби та ресурси для свого фізичного існування. І це формує потенційний фокус інформаційно-комунікаційних практик;
- з іншого боку (за неможливості особою забезпечити елементарні умови свого існування), коли якість її харчування не забезпечує простого відтворення фізичних сил, коли вона не має будь-якого житла та одягу, тоді усі інші права просто втрачають своє значення [187].

І це надає інформаційно-комунікаційним практикам особливий смисл для публічної дискусії, який ми, насамперед, називаємо адвокаційним.

Компетентність сучасного медіапрацівника враховує такі соціальні права людини:

- можливості людини і громадянина забезпечити належні умови життя, набуття соціальних благ;
- передумови забезпечення особі рівня задоволення важливих життєвих потреб, без яких не може йти мова про нормальне людське буття;
- показник для кожної людини безпечного існування;
- гарантію для самовираження людини та унеможливлення виключення, усунення від суспільного життя.

Звертаємо увагу медіапрацівників на те, що в теорії та практиці соціальні права людини часто поєднують з економічними та культурними правами. Виокремлення соціальних прав людини в публічній дискусії має свій позитивний сенс. Однак проблема розмежування соціальних прав людини, з одного боку, і економічних та культурних, з іншого боку, «є більш складною через укорінення в «тканину» вітчизняного правознавства» [188].

2. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ - КЛІЄНТА СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Реалізація соціальних прав і свобод сприяє формуванню соціальної держави, стабілізує суспільне життя. Проте соціальні права і свободи залишаються найменш гарантованою групою конституційних прав і свобод, що впливає на стан соціальної безпеки людини. Попри цілий ряд спільних ознак з іншими правами людини, соціальні права мають свою специфіку. Ключовою відмінністю соціальних прав людини є те, що вони можуть бути реалізованими за наявності декількох умов.

По-перше, соціальні права людини – це права, які виникають у результаті взаємодії людини і держави, коли вони спільно діють із метою досягнення певних соціальних стандартів. Тому ці права передбачають не стільки обов'язок держави утримуватись від тих чи інших дій, а, навпаки, її обов'язок створювати належні умови для соціального розвитку людини, її соціального захисту і соціальної безпеки.

¹⁸⁷ Мацюкін В. В. *Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.*

¹⁸⁸ Волкова О. *Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. Часопис Київського університету права, 2011. Частина 1. С. 41.*

По-друге, соціальні права та ступінь їх забезпечення тісно пов'язані з рівнем економічного розвитку держави, а також з її об'єктивною спроможністю здійснювати соціальну допомогу людині у всіх випадках, коли вона цього потребує (Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [189]). Фактично це означає, що всі державні соціальні гарантії та їх забезпечення чітко пов'язані з економічним станом країни, можливостями використання достатніх бюджетних коштів у соціальних цілях. Адже якщо держава не може здійснювати фінансове забезпечення надання державних соціальних гарантій, то і самі ці гарантії втрачають свій реальний зміст, стаючи не більш ніж формально-юридичними приписами, які не можуть бути реалізовані на практиці. Те саме може бути продемонстровано на прикладі інституту соціальних послуг [190].

По-третє, соціальні права людини для своєї реалізації вимагають наявності комплексного і розгалуженого законодавства, яке б чітко регламентувало всі процедури, пов'язані з наданням соціальних послуг, соціальної допомоги, здійсненню соціального захисту і соціального забезпечення.

Розглянемо можливості та особливості медіадіяльності в частині надання соціальних послуг, коли людина стає клієнтом відповідної інституції.

В останній редакції закону України «Про соціальні послуги» зазначено, що соціальними послугами є комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [7].

Правовою основою регулювання здійснення соціального супроводу осіб, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, є Конституція України, а також низка законів: «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші нормативно-правові акти.

Невід'ємними компонентами системи надання соціальних послуг є суб'єкти, об'єкти та зв'язки між ними. Відповідно до закону України «Про соціальні послуги» суб'єктами, що надають соціальні послуги, можуть бути державні, комунальні, недержавні заклади і організації, фізичні особи (див. мал. 1).

Для суб'єктів соціальних послуг визначено, що основними підходами у роботі з отримувачами (клієнтами), які опинилися у складних життєвих обставинах, мають стати дії щодо їх мотивації або стимулювання до активної самостійної діяльності з розрахунком на власні сили, а саме:

1. Визнання того, що усі люди мають певні здібності та вміння.
2. Недопустимість стигматизації чи «навішування ярликів» стосовно клієнтів.
3. Врахування думки отримувача соціальних послуг, який має право самостійно обирати можливість втручання/невтручання фахівців із соціальної роботи у своє особисте життя.
4. Планування послуг з огляду на соціально-економічний, культурний, освітній контекст життя клієнта, що призвело до складних життєвих обставин.
5. Створення груп саморозвитку та самопідтримки як важливої форми посилення потенціалу отримувача соціальних послуг.
6. Обґрунтування умов співпраці клієнта з фахівцями із соціальної роботи та визначення його особистої ролі у цьому процесі [15, с. 27].

¹⁸⁹ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 5.10.2000 р. У редакції від 10.06.2018 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14_Cm_409.

¹⁹⁰ Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

Мал 1. Схема системи надання соціальних послуг як об'єкту державного управління

Отримувачі соціальних послуг – особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги [7].

Законом встановлено чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, зокрема, внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, зокрема, під час перебування у місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [7].

До потенційних отримувачів соціальних послуг належать:

1. *Діти та молодь*: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; випускники інтернатних закладів; особи у складних життєвих обставинах (насильство, бездоглядність, жорстоке ставлення, ризикована поведінка та залежності); особи з інвалідністю; ВІЛ-позитивні особи; особи з девіантною поведінкою.

2. *Сім'ї у складних життєвих обставинах*: сім'ї з дітьми, які опинились у складних обставинах у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів родини чи його/її перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, безробіттям одного з членів; сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування; неповнолітні одинокі матері, яким потрібна підтримка.
3. *Доросле населення*: одинокі особи похилого віку; особи, що не мають постійного місця проживання; люди з інвалідністю; особи, що повернулися з місць позбавлення волі; паліативні хворі.

Необхідно надавати соціальні послуги та здійснювати соціальний супровід громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного або воєнного стану, у результаті соціальних або збройних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, батькам, які визначають способи участі у вихованні дітей після розлучення тощо.

Стаття 18 закону України «Про соціальні послуги» [7] регламентує такі права клієнтів соціальних служб:

- отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх надання, визначених законодавством та договором про надання соціальних послуг;
- право на гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- на вибір місця отримання соціальних послуг, а також типу установи чи закладу;
- на своєчасну і правдиву інформацію щодо методів та засобів, які застосовуються у ході надання соціальних послуг;
- повідомлення про права, обов'язки та умови надання соціальних послуг;
- згоду на соціальні послуги, або відмову від них;
- участь у прийнятті рішень, що впливають на зміни життєвої ситуації;
- участь у плануванні надання соціальних послуг;
- конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги;
- оскарження рішення суб'єкта надання соціальної послуги, яке впливає на інтереси клієнта;
- захист своїх прав і законних інтересів, зокрема, в судовому порядку.

Соціальні послуги спрямовані на соціальну профілактику (запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи в такі обставини), соціальну підтримку (сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин), соціальне обслуговування (мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду).

Надання соціальних послуг здійснюється на таких принципах:

- дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю;
- гуманізму;
- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- поваги до честі та гідності;
- толерантності;

- законності;
- соціальної справедливості;
- доступності та відкритості;
- конфіденційності;
- максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів тощо.

Одним із соціальних прав, які гарантує і має забезпечувати держава, є право на соціальний захист. Хоча багато людей не сприймають термін «соціальний захист» щодо населення загалом, вважаючи, що він стосується лише незахищених верств населення, але дедалі частіше соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини. Право на соціальний захист – центральне соціальне конституційне право. Відповідно до ст. 46 Конституції України воно включає в себе право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від нього причин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантоване загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом для існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Отже, йдеться про надання матеріального забезпечення у випадку настання так званих «соціальних ризиків» – подій, за яких особа через незалежні від неї обставини втрачає засоби до існування. У радянському законодавстві право людини, що мало такий же зміст, визначалось як право людини на соціальне забезпечення. Що стосується міжнародно-правових актів, то необхідно зробити деякі пояснення, пов'язані з перекладом «The right to social security». Термін «security» у перекладі з англійської застосовується у кількох значеннях: 1) безпека, надійність; 2) впевненість; 3) охорона, захист; 4) забезпечення, гарантія; застава та ін. Полісемічність терміну «security» дозволяє різним авторам називати це право правом на соціальне забезпечення, правом на соціальний захист, правом на соціальну безпеку. [191]

Розглянемо деякі порушення соціальних прав людини в частині соціального захисту.

Найчастіше спостерігаються порушення права людини на працю, зокрема, права на своєчасне одержання винагороди за працю, на захист від незаконного звільнення, на належні здорові та безпечні умови праці. За результатами перевірок державними інспекторами праці Держпраці України, у 2013 році виявлено 117 443 порушень законодавства про працю, зайнятість та загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Переважна більшість порушень стосувалася таких чинників: оплати праці – 54,7 %; робочого часу та часу відпочинку – 19,6 %; правила ведення трудових книжок – 9,3 %; трудового договору – 6,5 % тощо. Найбільша частка цих порушень припадає на організації та установи приватної форми власності, а за видами діяльності – на підприємства оптової та роздрібно-торгівлі, обробної промисловості. Слід зауважити наявність системних проблем у забезпеченні права працівника на належний рівень заробітної плати, що має враховувати складність та умови роботи, професійно-ділові якості, результати його праці. Більшість соціальних виплат, що є для людини основним джерелом доходів, не забезпечують рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Досить часто спостерігаються порушення прав бездомних (див. закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» в редакції від 20.01 2018 р.). Однією з причин появи осіб без постійного місця проживання є різке погіршення соціально-економічного становища в країні, труднощі або неможливість адаптації частини її населення до нових умов життєдіяльності. За різними джерелами, їх цифра коливається від 30 до 500 тисяч осіб. Більшість із них – особи працездатного та репродуктивного віку, третина

¹⁹¹ Длугопольська Н. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 2 (10). 2017 р. С.65-66.

бездомних – жінки. До зростання бездомності призводять економічні кризи, нівелювання сімейних цінностей. Водночас слід визнати, що явище бездомності пов'язане і з недосконалістю чинного житлового законодавства, яким не створено ефективних механізмів забезпечення державних житлових гарантій. Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» гарантовано правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними особами прав і свобод, отримання соціальних послуг та соціальний захист. Проте значна частина бездомних осіб не має не лише житла, а й документів, що посвідчують її особу. За таких обставин вони не можуть скористатися своїми законними правами, зокрема, щодо сприяння у працевлаштуванні Державною службою зайнятості, оформлення пенсії Пенсійним фондом України, отримання відповідної соціальної та медичної допомоги, участі у виборах тощо.

Вправа «Порушення прав клієнта»

Мета: з'ясувати найбільш поширені порушення прав клієнтів.

Метод: обговорення в групі.

Опис вправи. Студенти об'єднуються у 2 групи, їм пропонується написати найбільш поширені порушення прав клієнтів. Через 10 хвилин групи презентують роботи, пояснюючи причини таких порушень. В обговоренні завдань з'ясовуються найбільш типові порушення та можливі причини їх виникнення.

Серед них варто зосередити увагу на недостатньому фінансуванні сфери соціального захисту населення, організації надання соціальних послуг, що не відповідає сучасним вимогам та не забезпечує стандартів якості соціального обслуговування, відсутності механізмів регуляції правових стосунків між ними, низькій правовій культурі в системі «представник соціальних інституцій-клієнт».

Робота з кейсом: визначте, які є порушення у запропонованій ситуації.

Мета: відпрацювання навичок переміщення теоретичних знань у професійно-діяльнісний простір реального життя.

Метод: обговорення в групі.

Кейс 1. У місті Т. при одній із лікарень функціонує «Вікно життя» – місце, де мама може залишити свою дитину. Вже втретє у цьому місті медпрацівники «прийняли» новонароджене немовля. Звістка поширилася у всіх межах, що дівчинка здорова. Охочих усиновити було чимало.

Чи відповідатиме мама перед законом за відмову від власної дитини? Чи порушила мама право дитини на виховання в сім'ї? Які права дитини порушено? Чи повинні правоохоронні органи шукати маму?

Кейс 2. А. проживає в населеному пункті Л. в районі ООС. У А. є дружина і восьмирічна дитина. До збройного конфлікту він працював у місті інженером на підприємстві Б. Унаслідок обстрілів отримав поранення. Пройшов тривалий курс лікування. Після реабілітації вирішив продовжити свою трудову діяльність, оскільки у сім'ї скрутне матеріальне становище. Всі заощадження були витрачені на лікування. Директор цього підприємства відмовився прийняти А. на роботу, мотивуючи це тим, що він вже звільнений і що людей з інвалідністю він не працевлаштовує. А. звернувся у соціальну службу за фінансовою допомогою. Там йому відмовили.

Чи порушив директор підприємства право на працю? Чи мала право служба соціального захисту відмовити у наданні соціальної допомоги? Чи закріплений у правовому полі України статус цивільних осіб, що отримали поранення в ході військового конфлікту? Чи мають право соціальні інституції надавати соціальні послуги цивільному населенню, яке постраждало від обстрілів?

Технологія роботи з кейсом:

- індивідуальна самостійна робота студентів із матеріалами кейсів (визначення проблеми, формулювання альтернатив);
- робота в малих групах щодо погодження бачення ключової проблеми та шляхів її вирішення;
- презентація результатів малих груп та дискусійні обговорення.

Проблемними питаннями регулювання здійснення соціального супроводу осіб є такі:

- *відсутність* чіткої організації взаємодії громадськості з органами державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення соціального супроводу;
- *відсутність* комплексного підходу до надання всебічної допомоги конкретній людині з урахуванням усіх необхідних видів соціальної допомоги та послуг, які б сприяли виведенню сім'ї (особи) зі стану бідності, подоланню складних життєвих ситуацій, запобіганню, зменшенню та усуненню соціальних проблем;
- *відсутність* методики визначення пріоритетних проблем сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих ситуаціях;
- *відсутність* практики фандрейзингу, тобто процесу залучення грошових коштів та інших ресурсів (людських, матеріальних, інформаційних тощо);
- відсутність єдиного підходу до застосування методичного інструментарію щодо підвищення якості надання соціальної послуги за принципами, які впроваджено в країнах Європейського Союзу;
- *відсутність* комплексного підходу до реформування сфери соціального захисту населення України тощо.

До шляхів удосконалення державного регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих ситуаціях, дослідниця М. М. Любецька відносить такі: організаційні, правові та соціальні.

Організаційні шляхи передбачають комплекс системних різноманітних заходів організаційного характеру, що запроваджуються органами державної влади, до компетенції яких належать питання надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), зокрема: забезпечення взаємодії із суб'єктами соціальної роботи на державному та місцевому рівнях; удосконалення управління державними видатками на соціальні послуги; розвиток системи громадського контролю у сфері надання соціальних послуг тощо.

Правові шляхи передбачають розроблення нормативно-правових актів, які регулюють розвиток системи надання соціальних послуг та визначають їх порядок надання.

Соціальні шляхи передбачають створення з боку держави необхідних норм для надавачів та отримувачів соціальних послуг; соціального супроводу для тих, хто не може подолати складні життєві обставини самостійно [13].

На нашу думку, покращення якості соціальних послуг слід здійснювати за допомогою таких дій:

- шляхом інформування населення про соціальні послуги, забезпечення прозорості інформації про них, порядок та умови їх надання;
- впровадження державних стандартів соціальних послуг;
- визначення критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- підвищення рівня адресності в наданні соціальної підтримки та допомоги;

- запровадження технології ведення випадку та оцінки потреб;
- створення інформаційно-аналітичної системи соціальних послуг для їх оцінювання та популяризації серед населення;
- раціонального використання виділених на сферу соціального захисту бюджетних коштів;
- запровадження механізму моніторингу та контролю якості соціальних послуг;
- вирішення неузгодженості законодавства у сферах соціального захисту і охорони здоров'я щодо підходів в організації роботи у процесі надання соціально-медичних послуг для вразливих груп (ВІЛ-позитивних, алко- та наркозалежних тощо);
- підвищення ролі недержавного сектору на ринку соціальних послуг.

Тема соціального захисту людей, надання їм якісних соціальних послуг є актуалізованою у медіапросторі. *Акцентованість медіа на висвітлення соціального контенту визначає широкий тематичний діапазон матеріалів:*

- формування соціальної культури громадян, поінформованості про діяльність інституцій надання соціальних послуг;
- безоплатність соціальної послуги для людини та вартість послуги для платників податків;
- доступність та якість соціальних послуг;
- своєчасність та результативність отримання соціальних послуг чи здійснення соціального захисту;
- роль органів влади, бізнесу, спільнот у сфері соціального захисту вразливих, маломобільних людей, людей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, людей в умовах збройного конфлікту та окупації територій;
- соціальна підтримка людини з боку інституції різних форм власності;
- соціальна адаптація, профілактика чи реінтеграція людини за умов взаємодії/не взаємодії з інституцією соціальної роботи, соціального забезпечення або обслуговування;
- популяризація соціальної роботи в суспільстві;
- удосконалення процедур отримання соціальних статусів, формування індивідуальних соціальних програм;
- запровадження соціальних технологій тощо.

Доцільно виділити такі негативні тенденції їх висвітлення у медіатекстах:

- «заклик» до втручання, залучення громадян до вирішення соціальних питань, їх участі у прийнятті рішень;
- висвітлення окремих форм діяльності без критичного розгляду та порівняння з іншими видами, що утверджує практику «замовного» матеріалу та стимулює маніпуляції громадською думкою;
- розгляд людини як «жертви»;
- заклик до милосердя без наявності конструктивних пропозицій щодо вирішення питання;
- навішування «ярликів»;
- застосування «принципу вибіркості»;
- стигматизація соціально незахищених верств населення;
- міфологізація тем соціальних прав людини;

- конструювання песимістичних сценаріїв;
- відсутність діалогу в громаді, де перебуває людина та має бути прийнято рішення;
- недооцінка адвокаційного потенціалу матеріалу (недієвість, споглядальна позиція автора або криміналізація, маргіналізація ситуації).

3. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ - ПАЦІЄНТА В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Одним із актуальних питань державної політики України є сфера охорони здоров'я, її виклики, проблеми та переваги. Визначаючи соціальне право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, у ст. 49 Конституції України відтворено відповідні загальнолюдські засади, закріплені у ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). Складовими права громадян України на охорону здоров'я національне законодавство вважає такі: життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я; безпечне для життя і здоров'я довкілля; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря та закладу охорони здоров'я; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я, населення, включаючи чинні та можливі фактори ризику, їх ступінь; правовий захист від незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я; відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди тощо.

Окремі питання розгляду: реформування в Україні сфери охорони здоров'я та розвиток громадського здоров'я, їх вплив на реалізацію соціальних прав людини в Україні. Практичними правами є кейси за темою «Порушення прав людини під час пандемії».

Амстердамська декларація Європейського бюро ВООЗ у сфері прав пацієнтів визначили доступність і якість медичних послуг як основні соціальні права громадян, які мають максимально реалізовувати європейські держави у своїх системах охорони здоров'я. Крім політичного і соціального підґрунтя цих вимог, реалізація державою права громадян на доступність і якість системи охорони здоров'я визначає також рівень цивілізованості самої держави. Для України забезпечення доступності медичної допомоги може стати одним із важливих критеріїв, від яких залежить її вступ до ЄС [192].

Розглянемо нормативну базу регулювання прав пацієнтів. Так, Європейська хартія проголосила 14 прав активних громадян, а саме[5]: права на профілактичні заходи; доступність допомоги; отримання інформації; інформовану згоду; вибору; конфіденційність; повагу до часу пацієнта; допомогу, що відповідає прийнятним стандартам якості; безпеку; використання сучасних технологій; усунення надмірного болю; індивідуалізоване лікування; скаргу; отримання відшкодування завданої шкоди.

Згідно з Конституцією України, законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та Цивільним кодексом України пацієнти мають такі права: на медичні профілактичні заходи; доступність у галузі охорони здоров'я; згоду на медичне втручання та право на відмову від медичного втручання; свободу вибору в галузі охорони здоров'я, а саме: право на вільний вибір лікаря; вибір методів лікування відповідно до рекомендацій лікаря; закладу охорони здоров'я; на заміну лікаря; лікування за кордоном у разі неможливості надання такої допомоги у закладах охорони здоров'я України; медичну таємницю; якісну медичну допомогу; безпечну медичну допомогу; на інновації, а саме: право на медико-біологічний експеримент; на репродуктивні технології; на донорство; терапевтичне клонування; корекцію (зміну) статі; попередження за можливістю страждань і болю; індивідуальний підхід до лікування; оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я; відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю; право людини на життя та на повагу до гідності при наданні медичної допомоги; захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я [6].

¹⁹² Право на охорону здоров'я URL: <http://old.helsinki.org.ua/index.php?id=1152704590>.

Мал. 2. Права пацієнтів

Вправа «Порушення прав пацієнта».

Мета: з'ясувати найбільш поширені порушення прав пацієнтів.

Метод: обговорення в групі.

Опис вправи. Студенти об'єднуються у 2 групи, їм пропонується написати найбільш поширені порушення прав пацієнтів. Через 10 хв. групи презентують роботи, пояснюючи причини таких порушень. В обговоренні завдань з'ясовуються найбільш типові порушення та можливі причини їх виникнення. Серед них варто зосередити увагу на недостатньому фінансуванні системи охорони здоров'я, організації надання медичної допомоги, що не відповідає сучасним вимогам та не забезпечує стандартів якості медичного обслуговування, відсутності механізмів регуляції правових стосунків між ними, низькій правовій культурі в системі «лікар-пацієнт».

Разом із вагомим значенням захисту прав і свобод людини існує гостра необхідність дотримуватись правових обмежень цих прав для безпеки інших людей та суспільства в цілому.

Зазначимо, що обмеження прав має ґрунтуватися на таких принципах, як-от: законність, істинність та пропорційність.

У процесі надання медичної допомоги права пацієнта можуть бути піддані таким обмеженням, що не суперечать основним принципам прав людини й відповідають чинному законодавству.

У статті 17. Обмеження прав пацієнта [6] зазначено, що права і свободи пацієнта можуть бути обмежені тільки за необхідності надання йому термінової медичної допомоги, коли це є єдиним шляхом порятунку його життя,

а також збереження здоров'я інших осіб чи пацієнтів. Обмеження прав не повинно принижувати людської гідності чи мати характер покарання.

Обмеження прав пацієнтів на згоду щодо медичного втручання, на відмову від лікування, на вибір і самовизначення, що допускає примусову госпіталізацію й лікування, а можливе тільки на підставі рішення суду відповідно до чинного законодавства України за наявності у пацієнта захворювань, які небезпечні для здоров'я людей, які його оточують.

Проведення визначених методів лікування, діагностики і профілактики захворювання, травми чи отруєння може потребувати обмеження прав і свобод пацієнта, що обумовлено прагненням до досягнення максимальної користі для його здоров'я.

Кожне таке обмеження прав пацієнта повинно бути обґрунтовано методикою проведеного стосовно нього лікування й може включати обмеження рухливості, спілкування, дієти, режиму, встановленого в установі охорони здоров'я, де проводиться відповідне лікування, та інші обмеження, про що пацієнт повинен бути поінформований.

При недієздатності або обмеженій дієздатності пацієнта необхідність обмеження його прав під час проведення встановленої стосовно нього методики лікування повинна бути роз'яснена його представнику.

Робота з кейсами.

Мета: відпрацювання навичок переміщення теоретичних знань у професійно-діяльнісний простір реального життя.

Метод: обговорення в групі.

Студентам за допомогою гаджетів або комп'ютерів пропонується перейти на інформаційну платформу найбільшої пацієнтської організації в Україні – "100% ЖИТТЯ" [9], де представлені кейси захисту прав людини. Аудиторії пропонується розглянути такі питання:

Кейс 1. Право людини з наркозалежністю на замісну підтримувальну терапію. У грудні до приймальні УГСПЛ звернувся учасник програми замісної підтримувальної терапії пан Д. Після того, як він отримав за рецептом в аптеці замісний препарат (метадон) на наступні 10 діб, по дорозі додому він був затриманий патрульною поліцією.

Адвокат приймальні УГСПЛ встановив, що затримання пана Д. відбувалося безпідставно, метадон вилучений із порушенням закону. У процесі спілкування зі слідчим останньому було роз'яснено правові підстави набуття наркотичного засобу паном Д., порядок видачі рецептів та порядок проведення замісної терапії. Після переговорів із начальником відділу поліції було прийнято рішення, яке влаштувало і поліцейських, і пана Д. Поліція отримала витяг з історії хвороби Д. та допитала лікаря-нарколога кабінету замісної терапії. На підставі цього поліція закрила кримінальне провадження та повернула метадон пану Д.

Кейс 2. О., яка живе з ВІЛ, звернулася зі скаргою на неправомірні дії медичного працівника міської лікарні. Та розповіла своїм рідним про статус О., а ті поширили у місті інформацію про ВІЛ-статус пацієнтки.

Юрист надав юридичний супровід у справі із притягнення до кримінальної відповідальності працівника медичного закладу за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 132 КК України, проконсультував пацієнтку щодо першочергових дій при подачі заяви про вчинення злочину до поліції, а також роз'яснив пацієнтці права заявника під час досудового розслідування. Заява про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 132 КК України, була подана до місцевого відділу поліції.

Технологія роботи з кейсом:

- індивідуальна самостійна робота студентів із матеріалами кейсів (визначення проблеми, формулювання альтернатив);
- робота в малих групах щодо погодження бачення ключової проблеми та шляхи її вирішення;
- презентація результатів малих груп та дискусійні обговорення.

Що робити, коли права пацієнта порушено?

Кожен пацієнт має право оскаржити неправомірне рішення й отримати компенсацію, якщо його здоров'ю заподіяно шкоди. Відповідачем завжди є роботодавець – заклад охорони здоров'я чи лікар-ФОП.

Фіксація таких скарг допомагає довести, що в конкретній лікарні справді були випадки порушення прав пацієнтів. Нам часто розповідають про той чи інший випадок, який стався, але не використовують легальні інструменти, які б офіційно зафіксували інцидент. Відповідно довести правду стає практично неможливо. Відстоювати свої права й реагувати на їхнє порушення в межах закону – обов'язковий елемент культури розвиненого суспільства.

Якщо особі виповнилося 18 років, захищати свої права можна особисто, через представника або ж колективно (коли скаргу подає група людей). Неповнолітні чи недієздатні особи – через законних представників.

Оптимальний варіант – письмове звернення: зареєстрована заява зобов'язує установу надати вам відповідь.

У заяві зазначається: 1) прізвище, ім'я, по батькові повністю; 2) місце проживання; 3) суть питання і чітке формулювання прохання чи вимоги (якщо є бажання бути присутнім при розгляді звернення, потрібно це вказати); 4) підпис і дату [12].

Куди можна звертатися зі скаргою?

До головного лікаря, до департаменту/управління охорони здоров'я міста чи області із письмовою заявою/скаргою і попросити вхідний номер (це допоможе дізнаватися хід розгляду вашого питання), на гарячу лінію місцевих органів виконавчої влади або на гарячу лінію Уряду за телефоном 1545.

Будь-який громадянин має право подати заяву про проведення клініко-експертної комісії в міських, районних, обласних департаментах охорони здоров'я, а також КЕК МОЗ України. Такі комісії контролюють якість надання допомоги й розглядають усі випадки, у яких йдеться про неналежну допомогу пацієнту – від випадків із розбіжністю діагнозів до летальних.

Ще один спосіб захисту – звернення до Інспекції з питань захисту прав споживачів. Незалежно від рівня розгляду звернень – це завжди безоплатно.

Якщо на жодному з етапів не вдалося владнати ситуацію, пацієнт має право звернутися до суду. За безоплатною правовою допомогою можна звернутися до Центрив з надання безоплатної правової допомоги.

Якщо ж пацієнта не задовільняє отримана відповідь на скаргу, він має право подати скаргу до органу або посадової особи вищого рівня. Звертатися можна протягом місяця після ознайомлення з рішенням.

Звернення можуть розглядати у такі терміни:

- до 15 днів – ті, які не потребують додаткового вивчення;
- до 30 днів – ті, які потребують додаткового вивчення;

- до 45 днів – ті, вивчити обставини яких неможливо у 30-денний термін. У такому випадку обов'язково про це повідомляють [12].

Щоб мати змогу захистити свої порушені права, треба про них знати.

Усі звернення мають законодавче підґрунтя. Коли є виявлено порушення прав пацієнта лікувальної установи, необхідно насамперед звернутися до районного, міського або міськрайонного в місті чи обласного управління охорони здоров'я, оскільки згідно зі *ст. 7 та ст. 8* Основ законодавства України про охорону здоров'я саме на них покладено контроль за дотриманням прав людини у сфері охорони здоров'я.

Факт завдання суттєвої шкоди здоров'ю або смерть пацієнта є підставою для звернення з відповідною скаргою до місцевої прокуратури, яка згідно зі *ст. 6 та ст. 12* Закону України «Про прокуратуру» зобов'язана провести перевірку за фактом звернення.

Статтею 55 Конституції України передбачена можливість судового захисту прав і оскарження неправомірних рішень, дій і бездіяльності медичних установ. Пацієнт має право на відшкодування в повному обсязі заподіяної здоров'ю шкоди.

Згідно зі *ст. 1166* ЦК України майнова (матеріальна) шкода відшкодовується, якщо вона завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю правам, а також майну пацієнта. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом.

Відповідно до *ст. 1167* ЦК України моральна шкода відшкодовується, якщо вона завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю за наявності вини лікаря або лікувального закладу. Шкода відшкодовується особою, яка її завдала. Це може бути як лікар, так і лікувальний заклад, що передбачено *ст. 1172* ЦК України.

Щоб відстояти свої права, потрібно ретельно підготувати всі необхідні документи, які в судовому процесі можуть бути використані як докази провини лікаря. Це, насамперед, документи, що підтверджують стосунки з лікарем або лікувальним закладом (історія хвороби або витяг з неї, договір про надання медичної допомоги тощо).

Але існує практика, коли історія хвороби може переписуватися буквально «за ніч» і коли пацієнт через суд вимагав свою історію хвороби, оскільки щось довести вже не було можна (лікували як потрібно, чим потрібно і вчасно), навіть факт фальсифікації. Тому, як вихід, необхідно заздалегідь зробити запит історії хвороби, зробити копії інших медичних документів. Тільки тоді можна порушувати питання про їх можливу фальсифікацію. Медики досить часто порушують законне право пацієнта на інформацію. Іноді, як вони стверджують, інформація може морально зашкодити хворому. Проте «право на медичну інформацію» записано в *ст. 39* Основ законодавства України про охорону здоров'я, де зазначено обов'язок надання медичної інформації, в пункті «е» *ст. 6, ст. 32. ст. 34* Конституції України, рішенні Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року і *ст. 23* закону України «Про інформацію».

У рішенні Конституційного суду проведено розмежування медичної інформації й лікарської таємниці, а також закріплено, що медична інформація про наявність ризику для життя й здоров'я хворого за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Але законом закріплено обов'язок лікаря інформувати членів сім'ї хворого чи його законного представника. Та ж норма закону передбачає, що аналогічно лікар діє тоді, коли пацієнт перебуває в непритомному стані. Для підтвердження матеріальної шкоди необхідно збирати квитанції про сплату за лікування, призначене для ліквідування наслідків шкоди, яка була завдана здоров'ю пацієнта недбалими діями медичних працівників, або чеки за придбані ліки для

проведення відповідного лікування, а також документи, що підтверджують витрати, пов'язані з необхідністю додаткового обстеження, діагностування або санаторно-курортного лікування, яке було призначено.

Для доведення факту завдання моральної шкоди необхідно заручитися свідченнями родичів, друзів про наявність моральної травми, яка стала результатом порушення ваших прав, або медичною довідкою про погіршення стану здоров'я на нервовій основі (нервовий криз). Але, як свідчить статистика судової практики, моральна шкода оцінюється нашими судами в межах різниці середніх витрат на лікування й сумою фактичного матеріального збитку й не перевищує 10-20 тис. грн. Враховуючи певний арсенал засобів захисту своїх прав, який є у громадян, спочатку варто зробити спробу вирішити це питання мирним шляхом. Бо інколи одне тільки знання пацієнтом закону допомагає перевести спілкування в конструктивне русло [8].

Існують чимало пацієнтських організацій та благодійних фондів, що беруть на себе координаційну роль в організації всіх форм мирного спротиву. Серед них – «Пацієнти України», «100% ЖИТТЯ», «Таблеточки», «Платформа здоров'я», «Центр протидії корупції», «Батьки за вакцинацію» та багато інших.

Будь-які реформи, що відбуваються у державі в різних галузях, стосуються безпосередньо громадян країни та соціальних прав людини. Владні структури, які є ініціаторами нововведень, повинні донести інформацію про необхідність змін у країні до її населення. Але механізми, які вони залучають для цього, не завжди є ефективними.

Звичайно, будь-яка реформа має законодавче підґрунтя, із якого можна дізнатися основні її положення, але тільки спеціалісти зможуть розібратися у цій бюрократичній системі та знайти справді потрібну інформацію. Середньостатистичному громадянину ніколи й нецікаво переглядати нормативні документи, щоб знати суть медичної реформи. Цю функцію мають виконувати засоби масової комунікації. Вони повинні опрацювати декілька джерел інформації, упорядкувати її, спростити чи детермінувати та у такому вигляді донести до читача. За даними моніторингових досліджень щодо висвітлення реформ у ЗМІ, 90% із них пишуть про це тільки тоді, коли про проблему згадав представник влади. Журналістські матеріали при цьому часто зводяться до простого цитування джерела інформації (представників владних структур) без намагання вникнути у ситуацію [3]. При цьому порушується вимога до висвітлення думок усіх сторін. Проте саме від медіа залежить, настільки населення буде проінформоване щодо реформ у країні, зрозуміє їх необхідність та яку роль вони відіграватимуть у реформах.

У 2017 році дослідження ІМІ виявили недостатню інформованість населення щодо медичної реформи. Та вже за перше півріччя 2018 року більшість національних ЗМІ висвітлювали медичну реформу досить збалансовано. Порівняно із 2017 роком, сьогодні спостерігаємо значний зріст присутності фахівців із охорони здоров'я у медіа. Також популярними стали інструкційні матеріали від МОЗ чи інших установ у вигляді інфографіки, наприклад, як підписати декларацію з лікарем. Сьогодні інформаційний простір містить достатню кількість матеріалів для того, щоб пересічний громадянин отримав вичерпну інформацію про хід медреформи та кроки, які йому необхідно здійснити, щоб задовільнити свої потреби у сфері охорони здоров'я.

У соціальних правах людини розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Вона не може і не повинна роздавати всім громадянам матеріальні блага, але держава зобов'язана забезпечувати їм можливість захищати своє право на гідне життя. Якщо держава не зробить цього, то суспільство функціонуватиме в умовах гострих соціальних конфліктів, що призведе до погіршення рівня соціальної безпеки людини. У систему соціальних прав людини включені положення, які характеризують як довгострокові ідеали, так і перспективні цілі. Об'єктивний діагноз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основні соціальні ризики – бідність, майнова диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу, наприклад, до соціальних послуг, до освіти, медицини – досягли масштабів, які можуть становити реальну загрозу національній безпеці нашої держави. Участь медіапрацівників у зазначених процесах, поза сумнівом, пріоритетна та актуальна, а потреба в систематичних та якісних медіаматеріалах очевидна та об'єктивна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова О. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права*, 2011. Частина 1.
2. Длугопольська Н. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 2 (10). 2017 р.
3. Для успішної комунікації реформ потрібна співпраця між владою, експертами і медіа – експертна дискусія. *Ukraine crisis media center*. – 2017. URL: <http://uacrisis.org/ua/55860-komunikatsiyi-reform>.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
5. Європейська Хартія Прав Пацієнтів в Україні URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf>.
6. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року// Офіційний сайт Верховної Ради України URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
7. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
8. Захист прав пацієнта в контексті обов'язків і відповідальності лікарів URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=12098>
9. Захист прав пацієнтів: три історії з практики URL: <https://network.org.ua/zahyst-prav-patsiyentiv-try-istoriyi-z-praktyky/>
10. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Під заг. ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В.Петрочко. К.: Фенікс, 2007.
11. Конституція України (в редакції від 01.01.2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
12. Куди скажитися пацієнту, коли порушують його права URL: <https://konkurent.in.ua/publication/38579/kudi-skarzhitisya-patsientu-koli-porushuut-yogo-prava/>.
13. Любецька М. М. Державне регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Хмельницький. 2019. URL: http://www.univer.km.ua/doc/aref_liubetska.pdf.
14. Мацокін В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2008.
15. Особливості надання медичних та соціальних послуг для вразливих категорій населення з використанням гендерно-чутливого підходу: навч. посіб. / Ярошенко А. О., Варбан М. Ю., Шульга Л.О. та ін.; за заг. ред. Ярошенко А. О. К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2017. 112 с.
16. Петришин О. В. Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідносин. *Вісник АПРН України*. 2006. № 4. С. 3-12.
17. Петришин О. В. Громадянське суспільство: особливості формування концепції та становлення. Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Вип. 50. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. С. 6-13.
18. Право на охорону здоров'я URL: <http://old.helsinki.org.ua/index.php?id=1152704590>.
19. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5.10.2000 р. /В редакції від 10.06.2018 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> – ст. 409.
20. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
21. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журн. К. : [№ 3-4], 2013. 202 с.

22. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді / За ред. А. Я. Ходорчук. К.: ДЦССМ, 2003. 264 с.
23. Стаття 17. Обмеження прав пацієнта URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0VG00A.html.
24. Шендеровський К. Менеджмент в соціальній роботі. – К.: Главник, 2007. – 208 с.
25. Шендеровський К. Соціальна освіта та соціальні комунікації: Тексти лекцій. – К., 2011. – с. 205.
26. Шендеровський К. Медіакомунікації та соціальні проблеми: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей в трьох частинах. Частина перша. – К., 2012. —288 с.
27. Юров А. Вступ до концепції прав людини: навчальний посібник / Посібник підготовлено правозахисною організацією «Центр Громадянських Свобод» в рамках проєкту «Підтримка роботи правозахисного хабу для консолідації зусиль громадянського суспільства», що здійснюється за підтримки проєкту ПРООН-Україна – «Демократизація та права людини в Україні». К., 2017.

УДК 007:[342.732+070.133: 174]

ББК 76.01

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА МАС-МЕДІА В УКРАЇНІ

Збірник конспектів лекцій. Частина 2

Авторський колектив: Белінська І., Боровик А., Вялкова І., Годунок З., Доценко М., Єрмакова І., Іванова І., Іванова О., Іванюха Т., Іващук А., Колупаєва О., Кондрико А., Мединська О., Мельничук Ю., Мельнікова Ю., Нестеренко О., Печончик Т., Поліха Л., Попович Ю., Прокопенко Н., Ребрей Г., Сашук Т., Синоруб Г., Соломахін А., Тулузакова О., Тяпкіна Н., Фінклер Ю., Чернявська Л., Шендеровський К., Яресько К.

Коректорка – Любов Шендеровська

Верстка і дизайн – Павло Резніков

П68 Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 2: Збірник конспектів лекцій [Тексти] / Авт. кол. – За ред. Виртосу І., Шендеровського К. – Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – 260 с.

За підтримки Програми розвитку ООН в Україні
та Міністерства закордонних справ Данії

